

Κεφ. κα' Ἀνασκευὴ τῶν τοῦ ἐναντίου ἐπιχειρημάτων, δι' ὧν πειρᾶται δεικνύναι, ὅτι κατ' Ἀριστοτέλην ὁ κόσμος παρῆκται καὶ ἐξήρτηται τοῦ θεοῦ οὐ φύσει οὐδ' ἀνάγκη τινί, ἀλλ' αὐτεξουσίῳ βουλήσει.

21,1 Μετὰ δὲ ταῦτα ἐτέρων ἐπιχειρημάτων συρφετῷ προτίθεται δεῖξαι
 V 133 Ἀριστοτέλη δοξάζοντα προῖέναι τε καὶ ἐξηρτῆσθαι τὸν κόσμον τῆς πρώτης 6
 αἰτίας οὐ φύσει ἢ τινι ἀνάγκη, ἀλλὰ βουλήσει μόνον αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ὅπερ
 καὶ τοιούτοις τισὶ λόγοις κατασκευάζει. «πᾶν τὸ φυσικῶς ἐκ τινος ἡρτη-
 μένον ἢ ὡς μέρος τοῦ ὅλου ἐξήρτηται ἢ ὡς ἴδιον συμβεβηκὸς τοῦ οἰκείου
 ὑποκειμένου. ἀλλὰ μὴν ὁ κόσμος οὐκ ἡρτηται ἐκ τοῦ θεοῦ ὡς μέρος ἐξ
 ὅλου. ἐνέργεια γὰρ ὧν ὁ θεὸς ἀμιγῆς μέρος οὐκ ἔχει, ἀλλ' οὐδ' ὡς τὸ 10
 συμβεβηκὸς ἐκ τοῦ οἰκείου ὑποκειμένου, εἴ γε ἢ μὲν τοῦ ἰδίου συμβεβη-
 κότης γνῶσις συμβάλλεται πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ τί ἦν εἶναι τοῦ ὑποκει-
 μένου. διὰ δὲ τοῦ κόσμου τὸ τί ἦν εἶναι τοῦ θεοῦ γινῶναι ἀδύνατον. προσ-
 κείσθω δὲ καὶ τὸ μηδεμίαν ἀντίθεσιν εἶναι τὴν δυναμένην ὁμοίως προσή-
 κειν τῇ τε οὐσίᾳ καὶ τῷ ἰδίῳ αὐτῆς τῷ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς πηγάζοντι, εἴτε 15
 οὐσία τοῦτό γε εἴτε συμβεβηκὸς εἶη. οὐ γὰρ δυνατόν τὸ μὲν ὑποκείμενον
 ἀίδιον εἶναι, τὸ δ' ἴδιον ἐν χρόνῳ, ἢ τὸ μὲν φθαρτόν, τὸ δὲ ἀφθαρτόν. εἴ
 γὰρ τὸ ἴδιον εἶη φθαρτόν, καὶ τὸ ὑποκείμενον δεῖ εἶναι τοιοῦτον, ὥσπερ
 εἴ καὶ τὸ πῦρ εἶη φθαρτόν, καὶ ἡ θερμότης αὐτοῦ φθαρτὴ ἂν εἶη. εἴ οὖν
 τῷ θεῷ οἰκεῖον ἢ ἀιδιότης καὶ ἡ ἀμεταβλησία, ἃ τοῦ κόσμου ἐστὶν ἀλλό- 20
 τρια, ἔπεται τὸ μὴ φύσει τὸν κόσμον ἐκ τοῦ θεοῦ προῖέναι. εἴ οὖν πᾶν
 τὸ φυσικῶς ἐξηρτημένον ἢ ὡς μέρος τοῦ ὅλου ἢ ὡς συμβεβηκὸς τοῦ ἰδίου
 ὑποκειμένου ἐξήρτηται, οὐδετέρως δὲ ὁ κόσμος πρὸς τὸν θεὸν ἀναφέρεται,
 ἔπεται αὐτὸν οὐδαμῶς τοῦ θεοῦ φυσικῶς ἐξηρτῆσθαι. καὶ ἐπεὶ παρὰ τὸ
 φυσικῶς ἐξηρτῆσθαι ἐστὶ καὶ τὸ ἐξηρτῆσθαί τι τῆς ἄλλου βουλήσεως, εἴ μὴ 25
 φυσικῶς ἐξήρτηται τοῦ θεοῦ ὁ κόσμος, ἐξήρτηται ἄρα τῆς αὐτοῦ βουλήσεως.
 καὶ οὕτω βουλήσει, οὐ φύσει παρῆκται ὑπὸ τοῦ θεοῦ.»

2 Ἔτι· »δέδεικται, φησὶν, ἤδη παρ' ἡμῶν τὸν θεὸν ἐκ τοῦ μηδενοῦ ποιεῖν.
 εἴ οὖν ἐκ τοῦ μηδαμῶς ὄντος ὁ θεὸς τὸν κόσμον παρήγαγε καὶ ἑαυτοῦ
 V 133 ἐξηρτημένον αὐτὸν ἔχει, ἔπεται καὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ τὸν κόσμον 30
 ἐξηρτῆσθαι.« ἔτι· »τὸ ἴδιον συμβεβηκὸς τελειωτικόν ἐστὶ τῆς οὐσίας. ἀλλ' ὁ
 κόσμος οὐδεμίαν ἐμποιεῖ τῷ θεῷ τελειότητα. ὁ κόσμος ἄρα οὐ φύσει
 τοῦ θεοῦ ἐξήρτηται ὡς ἴδιον συμβεβηκὸς τοῦ ἰδίου ὑποκειμένου.« ἔτι· »ὁ
 Ἀριστοτέλης ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Φυσικῶν μέμφεται τοὺς τὰ τε φυτὰ καὶ
 τὰ ζῷα μὴ τύχη καὶ τῷ αὐτομάτῳ, ἀλλ' ἢ φύσει ἢ νῷ γεγενῆσθαι λέγοντας, 35
 οὐδέτερον δὲ τούτων τῶν αἰτίων τῇ τῶν οὐρανίων κινήσει ἀποδιδόντας.
 ἀφ' ὧν οὕτω συλλογιζόμεθα· τῆς τῶν οὐρανίων σωμάτων κινήσεως ἐστὶ
 τις αἰτία, δι' ἣν τεταγμένα κινεῖται. ἐπεὶ δὲ δύο αἰτίαι εἰσὶ φύσις καὶ νοῦς —
 ἢ δὲ φύσις τῶν ὑπὲρ τὴν φύσιν ὄντων οὐκ ἂν εἶη αἰτία —, τὸν νοῦν εἶναι
 ἀνάγκη αἰτίον τοῦ οὐρανοῦ. ὁ οὐρανὸς ἄρα τοῦ νοῦ ἐξήρτηται ὡς ἀπ' αἰτίας 40
 τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ἐκείνου βουλήσεως. ὅπου γὰρ
 ὁ νοῦς, ἐκεῖ καὶ βούλησις ἐστὶ, ταῦτό τε νοῦς καὶ βούλησις ἐστὶν ἐν τῇ

Cap. XXI. Confutatio argumentorum adversarii, quibus nititur probare mundum produci a prima causa secundum Aristotelem libera dei voluntate.

Nititur praeterea altera argumentorum colluvione probare Aristotelem **21,1** arbitratum produci et dependere mundum ex prima causa non natura aut
 5 ulla necessitate, sed libera dei ipsius voluntate, quod rationibus his demon-
 strare conatur. Quas et ipsas redactas a me in formam et congruam locutionem
 intellegi volo. Nam ut ipse exposuit, non caput, non pes, ut aiunt, apparet.
 »Omne, quod ab aliquo naturaliter dependet, aut dependet ut pars a toto aut
 ut proprium accidens a suo subiecto. Sed mundus non dependet a deo ut
 10 pars a toto. Cum enim deus sit actus purus, partem non habet nec ut pro-
 prium accidens a suo subiecto, quia cognitio proprii accidentis confert ad
 cognitionem quiditatis subiecti. Per mundum autem cognoscere dei
 quiditatem non possumus. Adde, quod nullae sunt oppositiones, quae
 non possunt convenire aequae substantiae et proprio naturaliter a substantia
 15 profuente, sive substantia sive accidens est. Non est enim possibile, ut
 subiectum aeternum sit, proprium autem temporale, aut ut alterum corrup-
 tibile, alterum incorruptibile sit. Nam si proprium corruptibile est, subiectum
 quoque corruptibile est, quem ad modum si ignis est corruptibilis, et calor
 eius corruptibilis est. Quodsi aeternitas et immutabilitas deo conveniant,
 20 quae non conveniant mundo, sequitur, ne mundus naturaliter a deo emanet.
 Quodsi omnis, inquit, dependentia naturalis sit aut partis a toto aut proprii
 accidentis a subiecto, et tamen neutra mundo attribui possit per relationem
 ad deum, sequitur mundum nullo modo a deo naturaliter dependere. Et cum
 praeter dependentiam naturalem sit altera, quae dependeat quippiam ex
 25 voluntate, sequitur, si mundus non naturaliter ex deo dependet, ut ex
 libera eius voluntate dependeat.*

Item: »Demonstratum iam, inquit, a nobis est deum ex nihilo facere. ■
 Quodsi ex nihilo deus mundum produxit atque ex se dependentem habet,
 sequitur, ut libera ab eius voluntate mundus ipse dependeat.« Item: »Proprium
 30 accidens perfectio substantiae est. At mundus nullam deo affert perfectionem.
 Ergo mundus non naturaliter a deo dependet ut proprium accidens a
 subiecto.« Item: »Aristoteles secundo Physicorum reprehendit eos, qui cum
 plantas et animalia dicerent non fortuito facta, sed aut natura aut intellectu,
 tamen neutram harum causarum motui corporum caelestium tribuerunt.
 35 Ex quo loco sic arguimus: Corpora caelestia causam aliquam habent, a
 qua motus eorum ordinate procedat, necesse est. Sed cum duae causae
 illae sint natura et intellectus, natura autem causa esse non possit rebus
 super naturam substantibus, intellectum esse principium caeli necesse est.
 Igitur ab intellectu caelum dependet ut a causa primi principii et proinde
 40 ab eius voluntate. Ubi enim intellectus, ibi et voluntas est, idemque in-

7 cf. Georg. Trap. Comparationes II. 8 sq. | 34 cf. Arist. Phys. β 4—6.
 195 b—198 a.

πρώτη αἰτία. εἰ δὲ τῆς ἐκείνου βουλήσεως ἐξήρτηται, οὐ φύσει, ἀλλὰ βουλήσει αὐτεξουσίῳ τοῦ θεοῦ τὸν κόσμον προΐεναι καὶ συντηρεῖσθαι ἀνάγκη κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους δόξαν. « ἔτι » ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ Γενέσεως Ἀριστοτέλης φησὶ τὴν κίνησιν γεγονέναι ὑπὸ θεοῦ ἀίδιον διὰ τὴν συνεχῆ γένεσιν, ἵνα δηλονότι ἡ γένεσις τέλος τῆς κινήσεως οὔσα συνεχῆς εἴη. ἀλλὰ 5 τὸ ὑπὸ τινος γινόμενον καὶ οὕτω γινόμενον ὡς πρὸς τι τέλος, τοῦτ' ἐκ τῆς τοῦ ποιούντος βουλήσεως ἢ τῆς ταῦ τὰπτοντος τὴν ἐνέργειαν γίνεται. ὁ οὐρανὸς ἄρα καὶ ἡ αὐτοῦ κίνησις ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ θεοῦ καὶ γίνεται καὶ ἐξήρτηται. « τοιοῦτοις λόγοις ὡς ἐκ τῶν Ἀριστοτέλους εἰλημμένοις ὁ φιλόσοφος καὶ τοῦ νέου Περιπάτου ἡγεμῶν οὗτος τὸν κόσμον ἐκ τῆς θείας 10 βουλήσεως παράγεσθαι κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους διίσχυρίζεται δόξαν. ἀλλὰ κἀνταῦθα τὸναντίον ἡμεῖς δεῖξομεν Ἀριστοτέλη φρονούντα.

3 Τί δὴ περὶ τοῦ Περιπατητικοῦ τούτου ἐροῦμεν; ὅς ὁμολογῶν κατ' V 134 Ἀριστοτέλη καὶ τὴν ἐκείνου δόξαν διαλέγεσθαι, οὐδέσι λόγοις Ἀριστοτέλους χρῆται οὐδέ τινα φυλάττει τοῦ λέγειν τρόπον ἐκείνου, ἄλλως τε καὶ περὶ 15 ταῦτα, ἐν οἷς τὸ κύριον τοῦ λόγου ἐστίν. ἀλλὰ βούλησιν αὐτεξουσίον εἶναι φησιν ἐν τῷ θεῷ, ἐξ ἧς ὁ κόσμος πρόεισι καὶ δημιουργεῖται. τοῦ γὰρ Ἀριστοτέλης τούτοις χρῆται τοῖς ῥήμασιν; εἰπάτω ὁ ἐναντίος, τί παρ' Ἀριστοτέλει ἐστὶν βούλησις αὐτεξουσίος, ὡς αὐτὸς φησιν. καὶ πότερον δύναται τοῦτο εἶναι παρὰ θεῷ κατ' Ἀριστοτέλη, σκεψώμεθα. τὴν γὰρ τοι 20 βούλησιν ἐκεῖνος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ Ψυχῆς ὄρεξιν σαφῶς εἶναι φησιν. εἰ οὖν ἐστὶν ἐν τῷ θεῷ βούλησις, καὶ ὄρεξιν εἶναι ἐν αὐτῷ ἀνάγκη. ἐπεὶ δὲ ἡ ὄρεξις κινεῖ κινουμένη, ὡς ἐν τῷ περὶ Κινήσεως Ζώων Ἀριστοτέλει δοκεῖ, — « τὸ μὲν γὰρ πρῶτον, φησὶν, οὐ κινούμενον κινεῖ, ἡ δὲ ὄρεξις καὶ τὸ ὄρεκτικὸν κινούμενον κινεῖ, » ἐν τε τῷ τρίτῳ τῶν περὶ Ψυχῆς. » ἢ ἐστὶν 25 ὄρεκτικὸν τὸ ζῶον, ταύτη καὶ κινήτικόν ἐστὶν ἑαυτοῦ, « εἴρηται καὶ μὴ δύνασθαι εἶναι ὄρεκτικὸν » ἄνευ φαντασίας — ἐπεὶ οὖν ταῦθ' οὕτω τῷ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ἢ εἴρηται, ἔπεται τὸ τὸν θεόν, ὅς οὐ κινούμενος κινεῖ, κινεῖσθαι καὶ φαντασίαν ἔχειν καὶ ἄλλα πολλὰ ἄτοπα ἐκ τοῦ τῆς βουλήσεως καὶ ὄρέξεως ὀρισμοῦ ἐπιδέχεσθαι. 80

4 Ἐτι δ' ἂν τις βούληται αὐτεξουσίως, ταῦτό καὶ ἐνδεχομένως βούλεται κατ' Ἀριστοτέλη. τὸ δ' ἐνδεχόμενον ὡσπερ δύναται εἶναι, οὕτω δύναται καὶ μὴ εἶναι. ἔπεται οὖν, εἰ ὁ θεὸς ἐνδεχομένως βούλεται καὶ προάγει, δύναται καὶ μὴ βούλεσθαι καὶ μὴ προάγειν, κἀντεῦθεν ὁ κόσμος δύναται μὴ εἶναι, ὅπερ ἀλλότριόν ἐστὶ τῆς Ἀριστοτέλους δόξης. τὸ γὰρ τοῖς θεολόγοις τοῖς 35 ἡμετέροις ἀρέσκον ἦτοί τὸ τὸν θεὸν ἀμεταβλήτως βούλεσθαι, ὅπερ ἂν ἐξ ἀίδιου βούληται, οὐκ ἀναιρεῖ τὸ δυνατὸν εἶναι τὸν κόσμον μὴ γεγενῆσθαι. V 134 καὶ τοῦτο γὰρ οἱ διδάσκαλοι καὶ πατέρες ἡμῶν τίθενται. Ἀριστοτέλης δ' οὐδ' ἀκοῦσαι ἀνέχεται μὴ εἶναι αἰεὶ μηδ' ἔσεσθαι τὸν κόσμον ἀίδιον καὶ ὡσπερ οὐκ ἔσχεν ἀρχήν, οὕτως οὐδέ τέλος ἔξοντά ποτε. ὅθεν μᾶλλον ἂν 40 ἔποιτο κατὰ τὴν τούτου τοῦ φιλοσόφου δόξαν φύσει καὶ ἀναγκαίως τὸν κόσμον τοῦ θεοῦ ἐξηρητῆσθαι, εἰ γε φθαρῆναι οὐ δύναται, ἢ τὸ μὴ δύνασθαι φθαρῆναι, εἰ ἐνδεχομένως καὶ ὑπὸ τῆς αὐτεξουσίου βουλήσεως προάγαιτο.

tellectus et voluntas in primo est. Quodsi ab eius voluntate dependet, non natura, sed libera voluntate mundum produci et conservari a deo auctore Aristotele constat. Item: »Secundo de Generatione scriptum ab Aristotele est motum esse factum a deo perpetuum propter generationem
 5 continuam, videlicet eius gratia finis, ut generatio continuaretur. At quod factum ab aliquo est et ad finem, id a voluntate agentis aut dirigentis actionem agentis factum est. Ergo caelum et dei motus a dei voluntate et fit et dependet.« His rationibus philosophus hic noster novi Peripati auctor mundum producit a libera dei voluntate.

10 Sed quid de hoc Peripatetico dicam? Qui cum se ex opinione et a libris Aristotelis disserere fateatur, nullis Aristotelis verbis utitur, nullo dicendi modo illius philosophi agit, praesertim eo loco, ubi vis tota argumentationis consistit. Sed liberam voluntatem esse in deo dicit, unde
 15 mundus procreetur et producat. Ubi enim Aristoteles usus lingua sua his verbis est? Velim ipse adversarius dicat, quid libera voluntas apud Aristotelem sit et quem ad modum Graece dicatur, ut, an id esse in deo possit iudicio Aristotelis, videamus. Nam voluntatem ille secundo de Anima appetitum esse aperte fatetur. Quodsi in deo voluntas sit, appetitum quoque in eo esse necesse est. Et cum appetitus virtusque appetendi moveat,
 20 cum ipsa moveatur, ut in libro de Motu Animalium dicitur, — »Primum, inquit, non motum movet, appetitus autem et appetitivum motum movet et causa ultima est, ut, quod appetit, moveatur,« atque etiam in tertio de Anima, »qua appetitivum animal est,« eo sui motivum esse, nec appetitivum esse »sine phantasia« posse scriptum est — cum, inquam, haec ita apud Aristotelem legamus, sequitur, ut deus, qui non motus movet, moveatur et phantasi-
 25 tiam habeat et plura alia absurda ex definitione voluntatis et appetitus recipiat.

Item quod libere quis velit, contingenter id velit auctore eodem philo-
 30 sopho. Contingens autem ut esse potest, sic et non esse potest. Itaque sequitur, ut, si deus contingenter vult et producit, possit et non velle et non producere, proindeque mundus possit non esse, quod remotum ab Aristotelis opinione est. Nam quod nostris theologis placet, ut deus immutabiliter velit, quicquid ab aeterno voluerit, non tollit, quin possibile sit mundum non fuisse. Sed id quoque ab his admittitur. At vero
 35 Aristoteles pati non potest, quin mundus fuerit semper et futurus sit semper et ut nullo fine, sic nullo principio describi debeat. Quam ob rem verius sequitur opinione quidem eius philosophi, ut naturaliter et necessario mundus ex deo dependeat, si corrumpi non potest, quam corrumpi non possit, si contingenter a libera voluntate producat. Contingens etiam esse in

24 γὰρ] οὖν Bekker | 25 ἐστὶν Bekker om. | 26 καὶ Bekker om. | ἐστὶν Bekker om. | ἐαυτοῦ Bekker trp. ante κινήτικόν

4 cf. Arist. Περὶ Γεν. καὶ Φθορ. β 10. 336 a, 15 sq. | 24 Arist. Περὶ Ζῴων Κινήσεως 6. 700 b, 35—701 a, 1. | 25 Arist. De Anima γ 10. 433 b, 27—29.

ἔψεται δὲ καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον ἐν θεῷ, εἴ γε ἡ αὐτεξούσιος αὕτη βούλησις τῶν ἐνδεχομένων ἐστίν. εἰ γὰρ βουλήσει αὐτεξουσίῳ παρήγαγε τὰ ὄντα, ἡδύνατ' ἂν καὶ μὴ παραγαγεῖν. διὰ τοῦτο γὰρ αὐτεξουσίως ποιεῖν λέγεται, δι' ὅτι ἐπὶ τῷ ποιοῦντί ἐστι τὸ ποιεῖν τε καὶ μὴ ποιεῖν. προὑπῆρχεν ἄρα ὁ θεὸς τοῦ κόσμου κατὰ διαμονὴν μηδὲν ὄλως κινῶν, ἀλλὰ δυνάμει ὧν 5 πρὸς τὸ κινεῖν. καὶ οὕτως οὐκ ἂν εἶη ἐνέργεια ἀμιγῆς κατὰ Ἀριστοτέλην, ὡς ἐν τῷ δωδεκάτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ εἴρηται. παρὰ ταῦτα καὶ ἡ οὐσιώδης τῶν αἰτίων τάξις ἀναιρεῖται, εἴ γε ἐνδεχομένως ἐκ τοῦ θεοῦ ἡ τάξις ἤρτηται. Ἀριστοτέλης δὲ μετὰ τῶν προειρημένων καὶ τοῦτο ἀποδοκιμάζει, ἐν οἷς δείκνυσιν εἶναι τάξιν πρὸς ἄλληλα τῶν οὐσιωδῶν αἰτίων. 10

5 Δι' ὃ καὶ Σκότος ἀνὴρ σοφώτατος διίσχυρίζεται μὴ συγχωρεῖν τοὺς φιλοσόφους τὸ πανταδύναμον τοῦ θεοῦ, καὶ λόγον ἐπιφέρει τὸ ὡσπερ ἀξίωμα παρ' αὐτοῖς εἶναι τὴν ἀναγκαίαν καὶ τελεωτάτην ἀρχὴν πρὸς μηδὲν ὄλως τῶν ὄντων ἀμέσως τε καὶ ἐνδεχομένως ἔχειν διὰ τὸ μὴ δύνασθαι λόγον ἀποδοθῆναι ἢ καινουργίας ἢ τοῦ ἐνδεχομένως γενέσθαι τι ὑπὸ τοι- 15 αύτης ἀμέσως ἀρχῆς. »πῶς γὰρ ἂν, φησί, δύναίτο ἄλλοτε ἄλλως διακεῖσθαι τὴν τοιαύτην ἀρχὴν, ἣτις πάντῃ ἐστὶν ἀναγκαία καὶ ἀεὶ ὅμοιος ἑαυτῇ; ἢ ὑπὸ τίνος ἂν κωλυθεῖη τὸ τελεωτάτον τε ἅμα καὶ δυνατώτατον ὄν; οὐ δύναται οὖν ὁ θεὸς πᾶν ἀποτέλεσμα ποιεῖν ἀμέσως, τοῦτ' ἐστὶν ἄνευ V135 δευτέρου αἰτίου. ἢ γὰρ τῶν αἰτιατῶν τάξις ἐν τοῖς αἰτίοις ἐστὶν ἀναγ- 20 καία καὶ οὐσιώδης. καὶ παρὰ τὸν θεὸν δὴ εἰσι καὶ ἄλλα αἰτία ἀναγκαῖα κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους δόξαν.« ἂ πάντα εἰ ὀρθῶς ὑπὸ τούτου τοῦ τοιούτου διδασκάλου λέγεται, ψεύδεται τῷ ὄντι ὁ λέγων τὸν Ἀριστοτέλην ἀξιοῦν τὸν κόσμον τῆς θείας αὐτεξουσίας ἐξηρτηθῆναι βουλήσεως, ἀλλὰ μὴ φύσει καὶ ἀναγκαίως, ὡς δέδεικται Ἀριστοτέλης φρονῶν. ὁ δ' αὐτὸς διδάσκαλος 25 ζητεῖ κἂν τῷ ὀγδόῳ τμήματι, πέμπτῳ ζητήματι, εἰ ὁ θεὸς εἴη ἀμετάβλητος. ὅπου συμπεραίνων· ὁ Ἀριστοτέλης, φησί, καὶ ὁ Ἀβικεννάς φασὶ τὸν θεὸν ἀναγκαίως ἔχειν πρὸς τὰ ἔξω. ὧ ἔπεται τὸ τὰ λοιπὰ πάντα ἀναγκαίως ἔχειν πρὸς τὸν θεόν, εἴτε ἀμέσως ἀναφέροντο πρὸς αὐτὸν εἴτε διὰ μέσης κινήσεως, ἣτις ἐκ τῆς ἐν τῷ παντὶ ὁμοιότητος τιθεῖτο ἀνομοιό- 30 τητα ἐν τοῖς τοῦ κινήτου μέρεσι καὶ διὰ μέσου τοῦ κινήτου τὰ γενητὰ καὶ φθαρτὰ ἀνομοίως ἀναφέροντο πρὸς αὐτόν. εἴ τις οὖν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τοῦ Ἀριστοτέλους φυλάττων τὸν θεὸν ἀναγκαίως δημιουργεῖν ἢ εἶναι αἰτίαν ἀναγκαίαν λέγοι, οὐκ ἂν ἐναντία ἑαυτῷ λέγοι καὶ τὸ αἰτιατὸν ἀναγκαῖον τιθέμενος, ὡς αὐτὸς ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ διδάσκει.« προσ- 35 τίθησι δ' ἔτι ὁ αὐτὸς φιλόσοφος ἐν τῷ αὐτῷ καὶ τοὺς τῶν φιλοσόφων λόγους, οἷς δείκνυσιν τὸν θεὸν ἐξ ἀνάγκης ποιεῖν. ὧν ὁ πρῶτός ἐστι τοιοῦτος· »ὁ τελεώτερος τοῦ αἰτιατικοῦ τρόπος ἀποδοτέος ἐστὶ τῇ πρώτῃ ἀρχῇ· ἀλλὰ μὴν τὸ ἀναγκαίως εἶναι αἰτιατικὸν τελεώτερόν ἐστι τοῦ ἐνδεχομένου, ἐπεὶ τὸ ἀναγκαῖον τιμιώτερόν ἐστι τοῦ ἐνδεχομένου. ἢ ἄρα πρώτη αἰτία 40 ἀναγκαίως ἐστὶν αἰτία.« δεύτερος δέ· »ἐν ᾧ ποιοῦντι τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ ποιεῖν, εἰ τὸ εἶναι ἐστὶν ἀναγκαῖον, καὶ τὸ ποιεῖν ἐστὶν ἀναγκαῖον. ἀλλὰ μὴν ἐν τῷ θεῷ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ ποιεῖν. εἰ οὖν τὸ εἶναι

deo sequitur, cum libera ipsa voluntas de contingentibus sit. Nam si libere deus produxit, poterat etiam non producere. Ideo enim libere agi dicitur, quod in potestate agentis est ita non agere ut agere. Ergo praecesserat deus mundum sua duratione nihil movens, sed in potentia substans ad
 5 movendum. Quod arguit eum non esse actum purum, ut in duodecimo Metaphysicae patet. Ordo praeterea causarum essentialis tollitur, quando contingenter ex deo mundus dependet. Quod ab Aristotele improbat, ubi ordinem causarum secundarum essentialem esse demonstrat.

Unde et Scotus, doctor illustris, negat admitti a philosophis omni-
 10 potentiam dei, rationemque affert, quod pro principio potissimo apud philosophos est, principium necessarium et omnino perfectum nullam ad rem immediate contingenter se posse habere, cum nulla reddi ratio novitatis aut contingentiae possit in principiato immediate a tali principio. »Qui enim, inquit, aliter se habere possit hoc principium, quod omnino necessarium
 15 est semperque uniforme? Aut a quo tandem impediatur, quod perfectissimum et potissimum est? Non igitur deus effectum omnem causare immediate, hoc est sine secunda causa potest. Ordo namque causatorum in causis est necessarius et essentialis. Praeterque deum alia quoque necessaria sunt sententia Aristotelis.« Quae si vere ab hoc tanto doctore dicuntur, mentitur
 20 certe, qui Aristotelem dicat ita sensisse, ut mundus a libera dei voluntate dependeret, cum naturaliter et necessario dependere constet. Quaerit etiam idem doctor distinctione octava, quaestione quinta, an deus sit immutabilis. Ubi concludens: »Aristoteles, inquit, et Avicenna statuerunt deum necessario se habere ad omnia exteriora. Quo sequitur, ut cetera omnia necessario
 25 se habeant ad deum, sive immediate referantur ad eum sive mediante motu, qui ex uniformitate in toto ponat difformitatem in partibus mobilis, et mediante mobili generabilia et corruptibilia difformiter referantur ad eum. Quodsi quis Aristotelis fundamentum hoc servans deum necessario creare vel esse causam necessariam dicit, non videtur contradicere sibi statuens
 30 causatum necessarium, ut quinto Metaphysicae edocet.« Adicit idem auctor eodem in loco rationes philosophorum, quibus probat deum agere ex naturae necessitate. Quarum prima haec est: »Perfectior causandi modus attribuendus causae primae est. Sed causare necessario perfectior modus quam contingenter est, cum necessarium sit nobilius quam contingens.
 35 Ergo prima causa necessario causat.« Secunda ratio est: »Quod in quo agente idem est esse et agere, si esse est necessarium, et agere necessarium

6 cf. Arist. Metaph. λ 7. 1072 a—1073 a. | 16 cf. Ioh. Scot. In I. Sentent. dist. 42. schol. | 27 Ioh. Scot. In I. Sentent. dist. 8. quaest. 5. schol. 4. | 38 cf. Ioh. Scot. In I. Sentent. dist. 8. quaest. 5. schol. 10.

- V135 τοῦ θεοῦ ἐστὶν ἀναγκαῖον, καὶ τὸ ἐνεργεῖν αὐτοῦ ἀναγκαῖόν ἐστιν. ὁ θεὸς τοίνυν ἀναγκαίως δημιουργεῖ, οὐκ αὐτεξουσίως οὐδ' ἐνδεχομένως. « τρίτος. » τῷ πρωτίστῳ ὄντι οὐδὲν κατὰ συμβεβηκὸς ἀνήκει, εἴ γε τὸ κατὰ συμβεβηκὸς ὄν ἀτέλειαν συνεπιφέρεται. τὸ δὲ ποιεῖν ἐνδεχομένως ποιεῖν ἐστὶ κατὰ συμβεβηκός. ὥστε τοῦτο οὐ δύναται τῷ θεῷ ἀποδοθῆναι. « καὶ ταῦτα μὲν ὁ Σικότος. 5
- 6 Ὁ δὲ ἐκ Γανδάβου Ἐρυξ, ἀνὴρ καὶ αὐτὸς τῶν ἐπιφανῶν. » οἱ φιλόσοφοι, φησί, τιθέασιν τὸν θεὸν αἴτιον εἶναι τῆς κτίσεως οὐ κατὰ διάθεσιν βουλήσεως, ἀλλὰ κατὰ φύσεως ἀνάγκην, ὡς Ἀμβρόσιος ἐν τῷ πρώτῳ τῆς Ἑξαήμερου φησί. « καὶ μετ' ὀλίγα. » δόξα τῶν φιλοσόφων περὶ τῆς τοῦ κόσμου αἰδιότητος ἐστὶ τὸ τὸν κόσμον μὴ ἔχειν ἐκ τῆς ἰδίας φύσεως τὸ 10 μὴ εἶναι, ἀλλὰ μόνον κατ' ἐπίνοιαν. ἀδύνατόν τε αὐτοῖς δοκεῖ τὴν κτίσιν ποτὲ μὴ ὑπάρξει ἢ μὴ ὑπάρξειν. ὅθεν δὴ καὶ ἀρχὴ ἐστὶ παρ' αὐτοῖς καὶ ἀξίωμα μὴ δύνασθαι τὸν κόσμον μὴ εἶναι ἢ μὴ ὑπάρξει. οὔτε γάρ, φησί, δεδύνηται ὁ θεὸς μὴ δοῦναι αὐτῇ τὸ εἶναι οὔτ' ἀφελῆσθαι δύναται, εἴπερ μόνη τῇ φυσικῇ ἀνάγκῃ ὁ κόσμος ἔχει τὸ εἶναι ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἢ βουλήσει 15 ἀμεταβλησίας μετὰ τοῦ ἀναγκαίου, ἀλλ' οὐκ αὐτεξουσίᾳ, ὥστε δοῦναι τε τὸ εἶναι καὶ μὴ. « οὕτως ὑπὸ τῶν σοφῶν τούτων ἀνδρῶν τὰ τῶν φιλοσόφων κυριώτατα περὶ τῆς δημιουργίας δόγματα διασαφεῖται, ὡς Ἀριστοτέλης καὶ Ἀβικενῶς συμφωνοῦσιν ἀλλήλοις τὸν θεὸν ποιεῖν ἀνάγκῃ φύσεως, οὐ μὴν αὐτεξουσίᾳ βουλήσει, ὡς ὁ ἐναντίος οἴεται, ἵνα μὴ ἔποιτο ἐνδεχομένως 20 ποιεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἀτελές.
- 7 Ἀλβέρτος δὲ ἐν τῷ ὀγδόῳ τῶν Φυσικῶν, πραγματεία πρώτη. » οἱ Περιπατητικοί, φησί, καὶ Ἀριστοτέλης αὐτὸς ἔφασαν τὸν κόσμον προῖεναι κατὰ τὸν τῆς ἀνάγκης τρόπον. « ἀξιοῦσι γὰρ ἐκ μιᾶς ἀρχῆς ἐν προῖεναι καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς προῖεναι νοῦν, ὅστις ἐστὶ κατὰ τὴν 25 τῆς φύσεως τάξιν μόνον δὴ πρῶτον. εἰ γὰρ καὶ τῷ λόγῳ τῆς ἀναλύσεως πρῶτόν ἐστι τὸ εἶναι, ἀλλ' ὅμως τοῖς ἀπλῶς οὖσιν ἀπλούστερον καὶ κυριώτερον ὁ νοῦς εἴτ' οὖν ἢ νοητὴ οὐσία ἐστίν, ὅς ἐπει νοεῖ ἑαυτὸν καὶ τῇ ἑαυτοῦ νοήσει εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει, συνθετός ἐστι τρόπῳ τινὶ συνθέσεως,
- V136 περὶ οὗ κατὰ τὸ παρὸν οὐ χρὴ διορίσασθαι, ὡς ἔπεσθαι τὸν νοῦν τὸ μὲν 30 τι ὡς ἐνέργειαν, τὸ δὲ τι καὶ ὡς δύναμιν εἶναι. καὶ ἢ μὲν ἐστὶ τι δυνάμει, ὑπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ τοῦ πρώτου νοῦ πρόβεισι μόνον τὸ τῶν σωματικῶν πρῶτον, ὅπερ ἐστὶν ὁ ὁμοειδῆς οὐρανός. ἢ δ' ἐστὶν ἐνέργεια, πρόβεισιν ὁ δεύτερος εἴθ' ὁ κατὰ τὴν δευτέραν τάξιν νοῦς, ὑφ' οὗ καὶ τῆς πρώτης αἰτίας μετὰ τοῦ πρώτου νοῦ πρόβεισιν ὁ κατὰ τὴν τρίτην τάξιν νοῦς καὶ 35 ἢ ἐκείνης σφαῖρα, καὶ οὕτως ἡ πρόοδος γίνεται πληθυνομένων ἀεὶ τῶν ἀρχῶν δι' ὅλης τῆς τῶν σφαιρῶν διαφορᾶς. « ὅτι γὰρ ἢ τῆς ἐτέρας σφαίρας πρὸς τὴν ἐτέραν διάστασις οὐδὲν συμβάλλεται πρὸς τὴν τῶν ἄλλων σφαιρῶν διαφορὰν, ὥσπερ ἐν τοῖς στοιχείοις συντείνει, διὰ τοῦτο δὴ τὸ σύμπαν πρὸς τὴν τῶν νόων διαφορὰν ἀναφέρουσιν. « ταῦτα καὶ Ἀλβέρτος περὶ τῆς 40 Ἀριστοτελικῆς δόξης κατὰ τοῦ ἐναντίου φησὶν.
- 8 Εἰ οὖν καὶ συγχωρήσασιν τὸν Ἀριστοτέλην οὕτω δοξάσαι, ὡς τὸν 45 κόσμον ἐκ τοῦ θεοῦ ὡς ἐξ αἰτίας ποιητικῶς ἐξ αἰδίου παραχθῆναι, ὡς τῷ

est. Sed in deo idem est esse et agere. Ergo, si dei esse est necessarium, et agere necessarium est. Deus igitur necessario causat, non libere aut contingenter.« Tertia: »Quod summo enti nihil per accidens competere potest, cum ens per accidens imperfectionem dicat. Agere autem contingenter
5 est agere per accidens. Ergo attribui deo non potest.« Haec Scotus.

Erix vero Gandavensis, auctor et hic clarus: »Philosophi, inquit, 6 statuunt deum esse causam creaturae non voluntatis dispositione, sed naturae necessitate, ut Ambrosius primo Hexameri refert.« Idem mox: »Sententia philosophorum de mundi aeternitate est, ne mundus habeat
10 non esse ex sua natura, sed tantum per intellectum. Et impossibile sit, ne fuerit et aliquando possit non esse. Unde principium apud eos est non posse mundum non esse aut non fuisse, quoniam deus nec potuerit non dare esse nec potest auferre, quando sola naturae necessitate mundus
15 habet esse a deo aut voluntate immutabilitatis coniuncta necessitate non libera ad dandum et non dandum.« Ita ab his doctissimis viris de rationibus potissimis philosophorum exponitur Aristotelem et Avicennam convenire, ut deus agat ex naturae necessitate nec libere, ut adversarius putat, ne sequatur, ut contingenter agat, quod dicit imperfectionem.

Albertus vero Magnus in octavo Physicorum, tractatu primo: »Peri-
20 patetici, inquit, et Aristoteles ipse mundum procedere a prima causa per modum necessitatis dixere.« »Volunt enim, ut notum per se sit ab uno principio non nisi unum procedere atque ita a prima causa procedere intellegentiam, quae sit secundum naturae ordinem tantum primum. Licet enim primum secundum rationem resolutionis sit esse, tamen in iis, quae
25 simpliciter sunt, simplicius et potentius intellegentia sive substantia intellectualis est, quae, quoniam se intellegit et suo intellectu in se ipsa reflectitur, composita est aliquo modo compositionis, qui determinandus hoc loco non est. Quo fit, ut intellegentia sit quiddam per modum actus et quiddam per modum potentiae. Atque ex parte ipsius potentiae quidem
30 a prima causa primaque intellegentia procedit tantum primum corporeum, quod caelum est uniforme; ex parte autem actus procedit secunda sive ordinis secundi intellegentia, a qua et prima causa cum prima intellegentia procedit intellegentia ordinis tertii caelumque eius, atque ita processus agitur multiplicatis subinde principiis per omnem caelorum diversitatem.«
35 »Quod enim distantia alterius caeli ab altero nihil faciat ad diversitatem reliquorum caelorum, ut in elementis sit, propterea rem totam ad intellegentiarum diversitatem referunt.« Ita et Albertus contra adversarium de Aristotele loquitur.

Quodsi admittimus Aristotelem ita sensisse, ut mundus a deo seu
40 causa efficiente productus fuerit ab aeterno, qua opinione Scotus est,

6 Γανδάβου] Γαντάβου V

6 Henric. de Gandavo, Quodlibet. I. quaest. 7. 8. | 22 Albert. Magn. Phys. VIII, tr. I. c. 15.

Σκότῳ δοκεῖ, ἀποκρίνασθαι μετ' ἐκείνου δυνάμεθα τὸν κόσμον ἀναγκαίως ἐκ τοῦ θεοῦ παραχθῆναι καὶ ἀκολουθῶς ἐκ τῶν Ἀριστοτέλει τε αὐτῷ καὶ Ἀβικεννά δοκούντων διττὴν ἀποδοῦναι τοῦ φυσικῶς ποιῶντος διαφοράν, μίαν μὲν ὡς τὸ τέλειον, ἑτέραν δ' ὡς τὸ τελειούμενον κατὰ τὸ ἀποτελούμενον ὑπ' αὐτοῦ. τοῦτο δὲ μὴ δι' ἑαυτὸ ὡς τέλος ποιεῖν, ἀλλὰ δι' ἕτερον, καθ' ὃ ὡς τέλος δὴ τελειοῦται. τὸ μέντοι τέλειον φυσικὸν τῶν ποιούντων αὐτεξουσίως ποιεῖν, οὐκ ἐκδεχόμενον δηλονότι τὴν τελειότητα παρὰ τοῦ ἀποτελουμένου. τοῦτό τε προηγεῖσθαι τοῦ ἀτελοῦς ἐκείνου, ἐπεὶ περ αἰεὶ τὸ ἀτελὲς προὔποτλήσῃ τὸ τέλειον ἐν τῷ αὐτῷ γένει. εἰ οὖν τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῷ θεῷ ἀποδίδοιτο, τὸ τοιοῦτο ποιῶν φαίην ἂν κατ' Ἀριστοτέλην εἶναι τὸν θεόν. ἢ γὰρ τοῦ θεοῦ φύσις ἀγαθὴ οὔσα καὶ ἀγαθοποιὸς νεύει ὁρμῇ τινι φυσικῇ πρὸς τὸν κόσμον παραγαγεῖν συναῖδιον ἑαυτῷ. ἢ πρόοδος μέντοι αὕτη ἢ φυσικὴ οὐδεμίαν ἐν θεῷ τελειότητα ἐμποιεῖ, ἀλλὰ μόνον τὴν τῆς θείας φύσεως ἀγαθότητα καὶ τὸ ἀγαθοποιὸν αὐτῆς ἐνδείκνυται, καθ' ἣν δὴ φυσικῶς πρὸς τὰ ταῦτα ποιεῖν ἀπονεύει, οὐ τοῦ γινομένου ὡσπερ τέλους, ἀλλὰ μόνης τῆς ἰδίας ἀγαθότητος ἕνεκα. ἐξ οὖν τούτων φαίνεται ψεύδεσθαι τὸν ἐναντίον πρὸς Ἀριστοτέλην ἀναφέροντα τὸ τὸν θεὸν ἐνδεχομένως τε καὶ βουλήσει αὐτεξουσίῳ τὸν κόσμον παραγαγεῖν τε καὶ συντηρεῖν.

Πρὸς οὖν τὸ πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ, ἐν ᾧ φησι τὸ φυσικῶς τινος ἠρτημένον ἢ ὡς μέρος ὕλου ἐξηρτῆσθαι ἢ ὡς ἴδιον συμβεβηκὸς τοῦ οἰκείου ὑποκειμένου, φαμέν ἀτελῆ τὴν διαίρεσιν ταύτην εἶναι. παρὰ γὰρ τοὺς εἰρημένους δύο ἐξαρτήσεως τρόπους ἔστι καὶ τρίτος κατ' Ἀριστοτέλην, ὅταν τις φαίη τῆς φυσικῆς αἰτίας ἐξηρτῆσθαι ἀποτέλεσμα ἴδιον τε αὐτῇ καὶ ἐξισάζον, ὡσπερ ἢ τοῦ οὐρανοῦ κίνησις λέγεται τῶν χωριστῶν νῶν ἐξηρτῆσθαι. ἐξήρτηται τοίνυν καὶ τοῦ θεοῦ ὁ κόσμος, φαίη ἂν Ἀριστοτέλης, φυσικῶς προάγοντος ὡς ἴδιον ἀποτέλεσμα καὶ ἐξισάζον αὐτῷ ἢ τοῦλάχιστον συντηρεῖται ὑπ' αὐτοῦ. ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἐναντίος τὸ τρίτον τῆς διαιρέσεως μέρος παρῆκεν δι' ἀγνοίαν, θῶμεν καὶ ταῦθ' ὡς ῥηθὲν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ νοείσθω τὸ ἢ ὡς ἀποτέλεσμα ἴδιον καὶ ἐξισάζον καὶ φυσικῶς προϊόν ἐκ φυσικῆς αἰτίας. ἐροῦμεν οὖν τὸν κόσμον εἶναι ἴδιον ἀποτέλεσμα ἢ προϊόντα ἢ συντηρούμενον. καὶ ὁ δὲ φησιν ὡς οὐδεμίαν εἶναι ἀντίθεσιν, ἣτις οὐχ ὁμοίως δύναται κατηγορηθῆναι τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἴδιου, φαμέν ψεῦδος εἶναι. τὸ μὲν γὰρ ὡς συμβεβηκὸς ἴδιον ἐπιφύεται, ἢ μέντοι οὐσία οὐκ ἐπιφύεται. οὕτως οὖν καὶ ὁ μὲν κόσμος, ὅπερ ἴδιον ἀποτέλεσμα ἢ παραχθὲν ἢ συντηρούμενον ἔφη ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἐξήρτηται ἐκείνου. ὁ δὲ θεὸς οὐδενὸς ἐξήρτηται. οὔτε μὴν ἔπεται, ὡς εἰ τινες ἀντιθέσεις οὐ δύναται ἐπ' ἴσης κατηγορεῖσθαι τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἴδιου αὐτῆς, μίαν τούτων εἶναι τὴν τοῦ αἰδίου καὶ τοῦ ἐν χρόνῳ ἀντίθεσιν. δυνατόν γὰρ θάτερον μὲν τούτων τῇ αἰτία, θάτερον δὲ τῷ ἀποτελέσματι ἴδιον εἶναι. ὅθεν οὐδ' ἔπεται τὸ τὸν κόσμον μὴ εἶναι ἴδιον ἀποτέλεσμα φυσικὸν τοῦ αἰδίου θεοῦ, ὅτι ἐστὶν ὑπὸ χρόνον. μᾶλλον μὲν οὖν τὸ ἀντικείμενον ἔπεται, ὡς ἐπεὶ οὐκ ἴσος τῷ θεῷ ἐστὶν ὁ κόσμος, τῷ δὲ θεῷ ἀποδίδοται ἢ αἰδιότης καὶ ἢ

respondere cum ipso possumus mundum necessario ab aeterno productum atque ita ex fundamentis tum Aristotelis, tum Avicennae deducere differentiam agentis naturalis, ut bifariam sit, aut enim perfectum, aut quod perficiatur eo, quod producit. Quod quidem non propter se tamquam finem agit, 5 sed propter aliud, quo ut fine perficiatur. Alterum autem agens naturale est perfectum, quod liberaliter agat, id est non exspectans perfectionem a producto, idque procedit imperfectum illud, cum semper imperfectum praesupponat perfectum eodem in genere. Quodsi causalitas effectiva deo attribuitur, hoc agens dicam ex Aristotelis opinione esse deum, quippe cum 10 dei natura sit bonum atque munificum. Ita enim inclinatur ad mundum producendum tamquam effectum coevum et sibi connaturalem. Itaque productio haec naturalis nullam in deo acquiri perfectionem ostendit, sed tantum naturam divinam esse liberalem benignamque, qua ad id faciendum naturaliter inclinatur, scilicet non eius, quod producit, veluti finis 15 causa, sed suae causa bonitatis. Ita constat mentiri adversarium, cum ad Aristotelem auctorem referat deum libere contingenterque mundum producere et servare.

Ad argumentum primum, cum, quod naturaliter dependeat, dicit 20 dependere ut vel partem a toto vel proprium accidens a suo subiecto, dicimus non argui ex sufficiente divisione. Nam praeter illos duos dependendi modos tertius est per effectum proprium et adaequatum causae naturalis, ut motus caeli dependet ab intelligentiis, quae naturaliter movent. Dependet itaque mundus ex deo ut proprius effectus et adaequatus, qua naturaliter producat aut, si hoc minus, tamen certe conservatur. Sed 25 quamvis adversarius per ignorantiam tertium divisionis membrum praetermiserit, tamen damus ei dictum, quod praetermissum est, et intellegat aut per proprium et adaequatum effectum naturaliter profluentem a causa naturali. Respondemus vero mundum esse proprium vel productum vel conservatum. Et cum nullas esse oppositiones dicit, quae non possint con- 30 venire aeque substantiae et eius proprio, falsum id esse respondeo. Proprium enim, quod sit accidens, inhaeret, et tamen substantia non inhaeret. Sic ergo et mundus, quod proprium vel productum vel conservatum a deo dixi, dependet, quamquam deus a nullo dependeat. Nec vero sequitur, ut, si quae oppositiones convenire non possunt pariter subiecto et eius proprio, 35 [ut] una ex his sit oppositio illa aeterni et temporalis. Fieri enim potest, ut alterum oppositorum causa, alterum effectus sibi proprium habeat. Quam ob rem non sequitur, ne mundus sit proprius effectus naturalis dei aeterni, si ipse est temporalis. Immo vero oppositum sequitur, ut, quoniam mundus non sit deo aequalis, si deo attribuitur aeternitas et immutabilitas, mundo

10 inclinatur] inclinetur *edit.* | 15 suae] sui *edit.* | 20 intellegat] intellegatur *edit.*

ἀμεταβλησία, τάντικείμενα τῷ κόσμῳ ἀποδίδοσθαι δεῖ, ἐπεὶ τοι πόρρω τοῦ θεοῦ ἀφέστηκεν οὐδὲ δύναται αὐτῷ ἐξισοῦσθαι. δύναται δὲ τις καὶ ἄλλως ἐκ τοῦ τῆς καθ' ὅλου φύσεως λόγου ἀπαντῆσαι πρὸς τὰ εἰρημένα τὸν κόσμον δηλαδή τοῦ θεοῦ ἐξηρτῆσθαι ὡσπερ τι μέρος τῆς καθ' ὅλου φύσεως ἐξ ἑτέρου τῆς αὐτῆς φύσεως μέρους καὶ ἀρχοειδεστάτου, κἀντεῦθεν τὸν θεὸν δ τῇ πρὸς τὸ καθ' ὅλου τε καὶ τὸ συναμφοτέρου, δηλαδή τοῦ κινουῦντος καὶ κινουμένου ἐξηρτημένου τε καὶ οὐ ἐξήρηται, ἀναφορᾶ ὡς μέρος πως κατὰ τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ γένος καὶ τὸν τρόπον νοεῖσθαι, εἰ καὶ κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἀπλούστατον εἶναι ἐνέργειά ἐστὶν ἀμιγῆς.

10 Πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ὅπου φησὶν ἀποδεδειχέναι τὸν θεὸν ἐκ τοῦ 10 μηδενὸς πεποιηκέναι τὸν κόσμον, φαμέν ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν μὴ εἶναι δόξαν Ἀριστοτέλους τὸν θεὸν τι ποιεῖν ἐκ τοῦ μηδενὸς οὔτε μὴν ἔπεσθαι, εἰ ὁ κόσμος οὐκ ἐξήρηται τοῦ θεοῦ ὡσπερ ἢ τὸ τεχνητὸν τῆς τέχνης ἢ τὸ φυσικὸν τῆς φύσεως, μηδὲ φύσει αὐτοῦ ἐξηρτῆσθαι, ὡς ἀνωτέρω διασεσάφηται. δυνατὸν δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀβικεννᾶ δόξαν ἀπαντῆσαι, ὡς εἰ καὶ 15 ἐξ αἰδίου ὁ κόσμος ἐκ τοῦ μηδενὸς δεδημιούργηται, ὅμως φύσει ἐξήρηται τοῦ θεοῦ, οὐδ' ἔπεσθαι ὁ ἐπιφέρει, ὡς εἰ τοῦ θεοῦ ἐξήρηται, ἐκ τινος ἐνόητος ὑλικοῦ αὐτὸν ὁ θεὸς δεδημιούργηκεν. ὁ γὰρ τρόπος οὗτος τοῦ ποιεῖν τῶν ποιούντων φυσικῶν ἀτελῶν ἐστὶ φαίη ἄν, οὐκ ἐκείνου τοῦ τελεωτάτου φυσικοῦ ποιούντος, ὅπερ ἐστὶν ὁ θεός. 20

11 Πρὸς δὲ τὸ τρίτον, τινὲς μὲν φασὶ μὴ πᾶν τὸ φύσει ποιοῦν τελειοῦσθαι τῷ ἑαυτοῦ ἀποτελέσματι ἢ τῷ ἐξηρτημένῳ αὐτοῦ· τοῦτο γὰρ περὶ τοῦ ἀτελοῦς τοῦ φυσικῶς ποιοῦντος μόνον λέγεσθαι· τὸ γὰρ τελεώτατον ἐκεῖνο τὸ φυσικῶς ποιοῦν, ὅπερ ἐστὶν ὁ θεός, οὐ τελειοῦται ἢ τῷ ἀποτελέσματι ἑαυτοῦ ἢ τῷ ἐξηρτημένῳ αὐτοῦ, ὡς ἤδη εἴρηται. ἡμεῖς δὲ 25 δοθέντος καὶ τοῦ τὸν θεὸν ποιεῖν τε καὶ προάγειν φαμέν καὶ ἢ τοιοῦτός ἐστι, τῇ ἑαυτοῦ αὐτὸν τελειοῦσθαι ἐνεργείᾳ κατὰ Ἀριστοτέλη, δηλονότι τελεώτατον αὐτὸν εἶναι αἰεὶ, καὶ ἢ αἰεὶ ἔχει ἑαυτοῦ ἐξηρτημένον τὸν κόσμον, οὐ νῦν τελειοῦσθαι, ἀλλ' αἰεὶ τέλειον εἶναι, ἐπεὶ καὶ αἰεὶ αὐτὸν ἔχει ἑαυτοῦ ἐξηρτημένον. οὐτ' ἄτοπόν ἐστὶ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ τέλειον εἶναι. μᾶλλον 30 μὲν οὖν καὶ ἀναγκαίως αὐτῷ τοῦτ' ἀποδοτέον, εἰ γε αὐτὸν ἀτελεῖ νομίσαιεν οἱ ἐκ τοῦ Περιπάτου, εἰ μὴ ποιόη, ἄπερ αὐτὸν ποιεῖν ἄξιον.

12 Πρὸς δὲ τὸ τέταρτον, συγχωροῦμεν τοῦ θείου νοῦ ἐξηρτῆσθαι τὸν κόσμον. τὸν δὲ νοῦν τοῦτον εἴ τῳ φίλον ἐστὶ θέλησιν εἴτε καὶ φύσιν θείαν καλεῖν, οὐ διαφέρομαι. ἀλλ' οὗτός γε ὁ νοῦς κατ' Ἀριστοτέλη ἀρχή 35 ἐστὶν οὐ ποιητικὴ, ἀλλὰ τελικὴ, συντηροῦσα καὶ κινουσα τὸ ἑαυτῆς φυσικῶς ἐξηρτημένον. «ἀλλ' ὁ νοῦς, φησὶ, ταυτόν ἐστὶ τῇ βουλήσει ἐν τῷ θεῷ. εἰ οὖν ἐκ τοῦ νοῦ ἤρηται ὁ κόσμος, καὶ τῆς βουλήσεως ἐξήρηται ἀναγκαίως.» ἀλλ', ὡ τάν, εἴρηται ἤδη τὸν κόσμον τῆς τοῦ θεοῦ βουλήσεως ἐξηρτῆσθαι. τοῦτό γε μέντοι οὐκ ἀναγκάζει μὴ καὶ φυσικῶς αὐτοῦ ἐξηρτῆσθαι. ἢ γὰρ 40 βούλησις φυσικῶς ἐφίεται τοῦ τέλους. καὶ Θωμᾶς δὲ ὁ θεῖος τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς ἐκ θείας βουλήσεως προϊέναι συγχωρεῖ, ἀλλὰ φυσικῶς ὅμως, οὐ κατὰ προαίρεσιν προϊέναι.

opposita attribuantur, cum longius a deo deficiat nec deum adaequare possit. Responsum vel ex universae naturae ratione dari potest, ut mundus dependeat a deo tamquam pars universae naturae ab altera eiusdem naturae parte, quae principalior est, et ad rationem dicimus deum per respectum
 5 ad universum, hoc est aggregatum ex motore et mobili aut dependente et dependens, per modum partis intellegi suo modo et genere, quamquam suo simpliciore esse actus est purus.

Ad secundum, quod ex eo deducit, quod se demonstrasse dicit, ut
 10 deus ex nihilo faceret, respondemus, quod saepius dictum est iam, non esse ex Aristotelis opinione, ut deus ex nihilo quicquam faciat, nec sequi, ut, si mundus non dependet ex deo sicut vel res artificia ex arte vel naturalis ex natura, non naturaliter ex eo dependeat, ut declaratum superius est. Respondere etiam ex opinione Avicennae licet, ut, etsi ab aeterno mundus creatus ex nihilo est, tamen naturaliter ex deo dependeat, nec
 15 sequitur, quod infert, ut, si ex deo naturaliter dependet, ex aliquo insito naturalique inferiore deus mundum produxerit. Modus enim iste agendi naturalium imperfectorum agentium est, non illius perfectissimi naturalis agentis, quod deus est.

Ad tertium, quidam respondent non omne agens naturaliter perfici
 20 suo effectu aut eo, quod ex se dependeat, sed hoc de agente imperfecto naturali tantum dici. Nam perfectissimum illud agens naturale, quod deus est, non perfici suo vel effectu vel dependente, ut dictum est. Sed nos posito, ut deus agat efficiendo et producendo, dicimus etiam eum, quia ita agens est, sua ipsum perfici actione, hoc est se ipsum perfectissimum
 25 semper esse, et qua sibi annexum dependentemque habet mundum, non novo perfici, sed semper esse perfectum, quoniam et semper habeat sibi dependentem. Nec id inconueniens est, ut deus sua perfectus sit actione. Immo vero attribuendum necessario est, cum imperfectus sit, nisi agat, quae sua maiestate sunt digna.

Ad quartum, intellectum divinum esse fateor, ex quo mundus de-
 30 pendeat, quem intellectum si libet et voluntatem et naturam divinam vocare, non recuso. Sed hic intellectus principium apud Aristotelem est conservans et movens id, quod ex se naturaliter dependet. »Intellectus, inquit, idem quod voluntas in deo est. Quodsi mundus ex intellectu
 35 dependet, ex voluntate quoque dependeat, necesse est.« Respondeo concessum iam esse mundum ex dei voluntate dependere. Verum id non facit, ne naturaliter dependeat. Voluntas enim finem naturaliter appetit. Divus etiam Thomas concedit spiritum sanctum produci per modum voluntatis, et tamen non libere, sed naturaliter produci.

6 quamquam *correxī sec. Graec.* quam qui edit.

87 cf. Georg. Trap. Comparationes II 8.